

یکپارچه‌سازی نهادهای کارشناسی، یک ضرورت فوری

محمدرسول آهنگران*

جمال‌الدین ناصری**

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۳

چکیده

یکی از نقاط اتکای دادرسی در هر نظام قضایی بهره بردن از نظریات تخصصی و حرفه‌ای در رشته‌های مختلف است. به همین جهت دادرس در اموری که واجد جنبه فنی و تخصصی است اندیشه، توان، مهارت و تخصص افراد صاحب‌نظر را به کمک می‌گیرد. ضرورت وجود نظر اهل فن و دانش تخصصی در حل و فصل دعاوی و همچنین در مناسبت‌های اجتماعی امری بدیهی است. این نیاز از گذشته‌های دور در بازار کسب و کار و همچنین در ساختارهای مختلف سیستم‌های قضایی در همه کشورها و طبعاً در کشور ما، به اشکال مختلف متجلی شده و در ادوار مختلف با سازوکارهای متفاوت و با پیشرفت و توسعه حکومت‌ها، شکل سازمان‌یافته و اجرایی به خود گرفته است. روند تکامل، سازماندهی و اصلاح نظام کارشناسی مانند شئون حرفه‌ای دیگر نیازمند رفع نواقص و معایب آن در طی زمان است، اما تشکیل سازمان‌هایی با شرح وظایف یکسان و به صورت موازی در خصوص امر کارشناسی، به جای اصلاح و رفع مشکلات سازمان فعال موجود، آثار و نتایج نامطلوب و شرایط پیچیده‌ای در تحقق اهداف تعریف شده برای آن نهاد اثرگذار ایجاد می‌کند. در این مقاله سعی شده است با بیان جایگاه کارشناسی و سابقه تاریخی آن، نمایی از وضعیت نهادهای کارشناسی موجود در ایران بیان گردد و با نقد نهادهای فعال در امر کارشناسی و تشریح تبعات وجود نهادهای کارشناسی موازی، ضمن ارائه پیشنهادهای عملیاتی، ضرورت یکپارچه‌سازی نهادهای کارشناسی برای اصلاح عملکرد و بهینه‌سازی نظام کارشناسی تبیین گردد.

واژگان کلیدی: معایب تعدد نهادهای کارشناسی، کانون کارشناسان رسمی دادگستری، ماده ۱۸۷ قوه قضاییه، ماده ۲۷ نظام مهندسی.

* استاد دانشکده حقوق پردیس فارابی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول).

ahangaran@ut.ac.ir

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای خاورمیانه و شمال آفریقای دانشگاه مفید.

Jamal.naseri.۴۲۵@gmail.com

مقدمه

کلمه کارشناس ریشه در ادبیات کهن ما دارد. در متون پهلوی ذیل کلمه «کارآکاس» معنای کارشناس متبحر و کارآگاه آورده شده و کلمه کارشناسی را نیز کارآکاسیه آورده‌اند. در متون قوانین مدون کهن مانند قانون حمورابی صراحتاً نامی از کارشناس برده نشده، ولی در شریعت موسی گاهی بدان اشاره شده است. در حقوق ایران دوره سامانی، گواهی سه نظر را از دلایل اثبات دعوا می‌دانسته‌اند، لیکن در مورد بعضی موارد گواهی یک نفر را هم برای اثبات دعوا کافی تلقی می‌کرده‌اند. در فرمان حکومتی از سوی حضرت امیر (ع) به مالک اشتر چنین می‌خوانیم: «برای داوری میان مردم بهترین فرد را اختیار کن، کسی که کارها بر او سخت نیاید و اصحاب دعوا رأی خود را بر او تحمیل نمایند» (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۵۶۵). به هر حال کارشناسی در اسلام از یک قداست و معنویت والایی برخوردار است.

در دنیای متری و متحول امروز هیچ‌کس نمی‌تواند ادعا داشته باشد که به تمام دانستنی‌ها و دانش بشری احاطه دارد. لذا با پیشرفتی که هر روز در زمینه‌های مختلف اجتماعی شاهد آن هستیم، ایجاب می‌کند که محاکم قضایی نیروهای متخصص در رشته‌های مختلف داشته باشند تا با بررسی همه‌جانبه، دعاوی مطروحه را حل و فصل نمایند. صحت و امانت کارشناس کافی نیست و باید کارشناس در حل معضلات و مشکلات تبحر و دانش کافی داشته باشد تا در ارزیابی‌ها و اظهارنظرها قضایا را به طور شفاف بیان نماید.

کارشناسی از مهم‌ترین و پرکاربردترین ادله اثبات دعواست که به طور گسترده در دعاوی واجد جنبه‌های فنی و تخصصی مورد استفاده و استناد قرار می‌گیرد، بدین ترتیب که طرفین در مقام اثبات ادعای خود و دادرس جهت فهم امور موضوعی پیچیده، باید به کارشناس رجوع نمایند. نظر کارشناس در امور ارجاع شده به او در اصل و میزان حقوق اصحاب دعوا تأثیر بسزایی دارد و به همین جهت، ایشان در صورتی که نظر کارشناس را مغایر حقوق خود در دعوا بیابند نسبت به آن اعتراض می‌نمایند. از سوی دیگر نظر کارشناس نیز مانند هر دلیل دیگری می‌بایست مورد ارزیابی دادرس قرار گیرد (کاتوزیان، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۲۰).

اهمیت و نقش نظریه کارشناسی در اثرگذاری بر صدور رأی قضات بر کسی پوشیده نیست. به همین جهت تشدت و پراکندگی نهادهای تصمیم‌گیر و دخیل در خروجی کار

کارشناسی سبب تضعیف و سست شدن جایگاه رفیع‌ال‌اثر این نهاد مقدس می‌گردد. در ادامه سعی شده است نحوه شکل‌گیری و سابقه تأسیس نهادهای فعال در کار کارشناسی تشریح گردد و مشفقانه نقاط قوت و ضعف هر یک بیان گردد و تبعات منفی وجود این چند نهاد ذکر شود و با بیان دلایل و ارائه راهکارهایی، یکپارچگی نهادهای کارشناسی در قالب نهادی جدید توصیه و بر ضرورت آن تأکید شود.

۱. شرح اصطلاحات

در این قسمت به تبیین اصطلاحات اساسی به کار رفته در این مقاله می‌پردازیم.

۱-۱. کارشناس

از لحاظ لغوی، کارشناس به معنای دانای کار و حاذق در کار، دانشمند، بخرد، خبره و متخصص می‌باشد و در اصطلاح حقوقی منظور از کارشناس شخصی است که به مناسبت علم یا شغل یا کسب، دارای معلومات و تشخیص لازم باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۳، ص ۱۳۱). کارشناس کسی است که در فنی خبره است (ماده ۴۴۶ ق.آ.د.م سابق). بند (الف) ماده ۱ آیین‌نامه تشخیص صلاحیت و طبقه‌بندی مشاور و کارشناس مصوب ۱۳۵۹/۳/۱ شورای انقلاب، کارشناس را این‌گونه تعریف می‌کند: شخصی است حقیقی که در رشته‌های خاص، پس از خاتمه تحصیلات دانشگاهی حداقل معادل لیسانس، تخصص و تجربه داشته و سابقه یا خدمات او طبق این آیین‌نامه در حدود متعارف مورد رسیدگی و تأیید سازمان قرار گرفته است (صمدی، ۱۳۹۶، ص ۸۶). در ماده ۹ قانون نظام صنفی مصوب ۱۳۵۰/۳/۱۶ کارشناس این‌گونه تعریف شده است: کارشناس در این قانون به کسی اطلاق می‌شود که در رشته موردنظر دارای تحصیلات عالی یا تخصص بوده یا بر اثر ممارست خبره باشد، تشخیص خبره بودن با اتاق اصناف می‌باشد (دوستدار، ۱۳۹۰، ص ۱۴).

۱-۲. کارشناسی

کارشناسی از نظر لغوی به معنای معرفت امور، خبرگی، شناسایی کار و خبرویت می‌باشد (معین، ۱۳۸۶، ص ۲۰۸۹). از نظر حقوقی، کارشناسی عبارت از آیینی است که هدف آن استفاده از معلومات یک شخص فنی بوده تا موضوعی که حل آن نیاز به صلاحیت تکنیکی دارد و قاضی از آن محروم است روشن شود (علی‌آبادی، ۱۳۶۱، ص ۲۱۵) و در اصطلاح حقوقی، عملی است تحقیقاتی که اشخاص صلاحیت‌دار به نام

کارشناس را مأمور می‌نمایند تا امر مورد اختلاف را که رسیدگی به آن نیاز به اطلاعات فنی خاصی دارد مورد بررسی قرار دهند و نظر خود را به دادگاه اعلام نمایند (صدرزاده افشار، ۱۳۷۵، ص ۱۶۳).

۱-۳. کارشناس رسمی

رسمی در لغت به معنای قانونی، مقرراتی و تشریفاتی است (سیاح، ۱۳۸۰، ص ۶۷۶). طبق تعاریف موجود در خصوص کارشناسی، هر شخص که در رشته‌های مختلفی تخصص داشته باشد، مانند پزشک در امور پزشکی، مهندس راه و ساختمان در امور ساختمان و غیره، می‌تواند در آن رشته خاص صاحب‌نظر و کارشناس باشد؛ ولی این افراد زمانی کارشناس رسمی محسوب می‌شوند که عضو کانون کارشناسان بوده و از این مرجع غیر دولتی، غیر انتفاعی و غیر سیاسی مدرک لازم را در خصوص کارشناسی در زمینه تخصص خود دریافت نموده باشند و در این صورت کارشناس رسمی محسوب می‌شوند (دوستدار، ۱۳۹۰، ص ۱۴).

۲. جایگاه کارشناسی

در اصطلاح حقوقی گفته شده که دلیل عبارت است از وسیله آشکار ساختن حقیقتی که مورد ادعای یکی از اصحاب دعوا و انکار دیگری باشد. کارشناسی به عنوان یکی از ادله اثبات دعوا، در قانون آیین دادرسی مدنی و قوانین دیگر مورد توجه قرار گرفته و احکام مربوط به آن در مبحثی مستقل در قانون آیین دادرسی مدنی (از مواد ۲۵۷ به بعد) و قوانین مستقل مربوط به کارشناسی، مانند قانون مربوط به کارشناسان رسمی و همچنین موادی از قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری، آمده است (بهرامی و عارفی، ۱۳۹۶، صص ۱۶۶-۱۶۵).

علت پافشاری فقها بر حجیت علم قاضی، مجتهد جامع‌الشرایط و صاحب فتوا بودن اوست. در وضعیت فعلی که قضات مجتهد جامع‌الشرایط و صاحب فتوا نیستند دیگر دلیل استنادی برای حجیت مطلق علم آنان وجود ندارد. لذا باید نظریات کارشناسان در ساختار ادله اثبات دارای جایگاه مستقل باشد (حسینی‌خواه و اورنگیان، ۱۳۹۲، ص ۱۸۷).

می‌توان گفت که کارشناسی از دلایل مهم اثبات دعواست که مورد توجه خاص قانونگذار قرار گرفته است. دلیل این مطلب وجود مسائل پیچیده و موضوعات تخصصی و فنی در دعاوی است که لزوم ارجاع به کارشناس را در پرونده‌ها برای اعلام نظر آنها ضروری

می‌نماید. چون قاضی تخصصی در موضوعات فنی دعوا ندارد در عمل و رویه قضایی نیز در بسیاری از پرونده‌های طرح شده در دادگستری، مسئله استناد و ارجاع به کارشناس پیش می‌آید و کمتر پرونده‌ای را می‌توان یافت که در آن ارجاع به کارشناس لازم نباشد. از اینجا روشن می‌شود که کارشناسی دلیلی مستقل از علم قاضی است که مبنای اعتبار آن علم قاضی نیست، بلکه قانون آن را با حصول شرایطی که برای آن مقرر شده، معتبر شناخته است. قانونگذار برای کارشناسی و نظر کارشناس شرایطی مقرر کرده که با حصول آن شرایط، نظر کارشناس معتبر است و قاضی مکلف به صدور رأی بر اساس آن است، مگر آنکه نبود آن شرایط را اثبات نماید (بهرامی و عارفی، ۱۳۹۶، ص ۱۶۶).

۳. ویژگی‌های نهاد کارشناسی

جایگاه سازمانی و مرجع تدوین ضوابط حرفه‌ای را قانونگذار تعیین می‌کند و در برخی از موارد اختیار آن را به یک دستگاه دولتی یا حاکمیتی می‌دهد و به شکل یک نهاد عمومی غیر دولتی سازماندهی می‌شود. به نظر می‌رسد این نهاد تدوین‌کننده قوانین و وظایف کارشناسی به عنوان متولی امر کارشناسی در کشور باید دارای ویژگی‌ها و وظایفی در رابطه با حرفه تحت مسئولیت خود باشد:

- الف - فعالیت حرفه کارشناسی را در محدوده مقررات و قوانین کشور تعریف و تدوین کند.
- ب - ضوابط انتخاب و تأیید افراد حقیقی یا حقوقی را که متقاضی اشتغال در حرفه کارشناسی هستند تنظیم کند.
- ج - مسئولیت دعوت، انتخاب، صدور یا تأیید پروانه اشتغال برای اشخاصی را که دارای مهارت و شرایط باشند، بر عهده داشته و ابزارهای اجرایی و قانونی لازم را برای این امور در اختیار داشته باشد.
- د - به اشخاص حقیقی و حقوقی منتخب اجازه فعالیت رقابتی در حوزه مسئولیت و حرفه خود را می‌دهد.
- ه - مسئولیت تنظیم و حفظ حقوق گیرنده خدمات (مردم) و ارائه‌کننده خدمات (کارشناس) را بر عهده داشته باشد.
- و - نهاد متولی کارشناسان که مسئول تدوین ضوابط حرفه کارشناسی است، اختیارات و مسئولیت‌هایش بر اساس قانون تعریف می‌شود.
- ز - ساختار سازمانی کلان نهاد کارشناسی و نحوه انتخاب مدیران آن در قانون تعیین تکلیف شده است.

ح - بر فعالیت ارائه‌کنندگان خدمات شاغل در حرفه کارشناسی نظارت می‌نماید و عهده‌دار بررسی تخلفات حرفه‌ای و اعمال مجازات‌های انتظامی است.

ط - روش تأمین منابع مالی و نحوه هزینه کردن برای اداره امور آن نهاد تعریف شده و قانونی باشد.

مهم‌ترین ویژگی قابل ذکر برای این نهاد مهم این است که در هر حرفه و در هر کشور فقط باید یک نهاد یا سازمان تدوین ضوابط در آن حرفه وجود داشته باشد و کلیه صاحبان حرفه یا صنوف شاغل در آن حرفه، با تأیید و مجوز و تحت نظارت آن نهاد واحد، به حرفه خود بپردازند. یکتا بودن نهاد تدوین ضوابط حرفه‌ای نشانه بلوغ فکری حرفه‌ای و حاکمیتی هر کشور است و نباید دو یا چند نهاد به منظور تدوین ضوابط حرفه‌ای برای یک حرفه وجود داشته باشد. برای نمونه و از مصادیق متعدد می‌توان به نهادهای یگانه زیر به عنوان تنها نهاد تدوین ضوابط حرفه‌ای در تصدی‌های حرفه‌ای مربوط به خود اشاره کرد:

۱- سازمان نظام پزشکی: این سازمان ضوابط، مقررات و الزامات ایجاد واحدهای درمانی را تدوین و ابلاغ می‌کند و پروانه فعالیت متقاضیان آن حرفه را صادر و بر کار آنان نظارت می‌کند.

۲- جامعه حسابداران رسمی: مسئولیت تدوین ضوابط حرفه‌ای برای حساب‌برسان را بر عهده دارد.

۳- اتاق بازرگانی: مسئولیت تدوین ضوابط حرفه بازرگانی و تجارت را بر عهده دارد.

۴- دفتر امور مشاوران سازمان برنامه و بودجه: مسئولیت تدوین ضوابط حرفه‌ای برای مهندسان مشاور و صدور پروانه فعالیت متقاضیان آن حرفه را بر عهده دارد.

۵- شورای آرد و نان: همین وظایف را در خصوص صنف نانواها بر عهده دارد.

بدیهی است تکرر و تعدد هر یک از این نهادهای صنفی و تخصصی، به معنای ضایع شدن اصول، مبانی و استانداردهای حرفه مربوطه و رقابت مخرب و ناسالم میان نهادهای موازی و در نهایت اضمحلال آن حرفه می‌شود.

۴. کارشناسی در گذر زمان

۴-۱. کانون کارشناسان

تاریخچه کارشناسی و قوانین مربوط به آن از صدور فرمان مشروطیت تاکنون و سپس چگونگی تشکیل کانون کارشناسان رسمی دادگستری در قبل و بعد از تصویب لایحه

قانونی استقلال کانون کارشناسان رسمی دادگستری مصوب ۱۳۸۵ و اقدامات انجام شده توسط هیأت مدیره‌های کانون‌ها و شورای عالی به طور خلاصه به شرح زیر می‌باشد:

برای اولین بار پس از ظهور مشروطیت، در بعضی از مواد قوانین موقتی محاکمات جزائی مصوب خرداد ۱۲۹۰ «اهل خبره» به کار برده شده است. طبق قانون مزبور، مستنطق و دادگاه‌ها می‌توانستند در صورت لزوم نظر اهل خبره را جویا شوند. در قوانین موقتی اصول محاکمات حقوقی مصوب آبان ۱۲۹۰، مواد متعددی به اهل خبره، موارد رجوع به آنان، نحوه انتخاب خبرگان، وظایف و حق الزحمه آنان اختصاص داده شده بود. در قانون محاکم تجارت مصوب تیر ماه ۱۲۹۴، مقرراتی نظیر آنچه در قانون موقتی اصول محاکمات حقوقی برای انتخاب اهل خبره معین شده بود، پیش‌بینی گردید. به منظور نظارت بر کار کارشناسان و سازماندهی مربوط به امور آنان، در دی ماه ۱۳۱۵ اصلاح قسمتی از قانون اصول تشکیلات عدلیه و استخدام قضات پیش‌بینی شده بود که «تنظیم امور مترجمین و سایر اهل خبره و مصدقین» به عهده اداره فنی وزارت دادگستری گذاشته شده بود. در بهمن ماه ۱۳۱۷ قانون راجع به کارشناسان رسمی دادگستری در ۳۰ ماده به تصویب رسید. در قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ که جانشین کلیه قوانین محاکمات قبلی شده بود، مواد مربوط به کارشناسی به نحوی که در قوانین قبلی پیش‌بینی شده بود، محفوظ ماند. با توجه به کمبودها و اشکالاتی که در طی سال‌ها در اجرای قانون مورخ ۱۳۱۷ وجود داشت، در سال ۱۳۳۹ قانون راجع به اصلاح قانون کارشناسان رسمی به تصویب رسید. در مهر ماه ۱۳۴۳ تعدادی از کارشناسان هیأتی را به عنوان هیأت منتخب جهت تنظیم اساسنامه و تهیه مقدمات تشکیل کانون کارشناسان انتخاب نمودند. طبق دعوت هیأت منتخب، جلسه مجمع عمومی و هیأت کارشناسان رسمی در ۱۳۵۲/۷/۸ تشکیل شد و اساسنامه کانون در ۲۸ ماده و ۶ تبصره تصویب شد و نهایتاً اعضای هیأت مدیره انتخاب شدند.

اولین دوره هیأت مدیره کانون مزبور در سال ۱۳۵۲ و دومین دوره آن در سال ۱۳۵۵ تشکیل شد. ذکر این مطلب لازم است که کانون نام‌برده صرفاً یک جمعیت صنفی بود و از نظر سازمانی ارتباطی با وزارت دادگستری نداشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، شورای انقلاب اسلامی که وظیفه قانونگذاری را به عهده داشت، در اول آبان ۱۳۵۸ لایحه قانونی مربوط به استقلال کانون کارشناسان رسمی را مشتمل بر ۳۰ ماده و ۹ تبصره به تصویب رساند و در نهایت کانون از اداره فنی دادگستری جدا شد و مستقلاً در موضع قانونی به کار پرداخت.

کانون در چند دهه قبل در ۱۳ رشته کارشناسی، دعاوی و کارهای کارشناسی را تحت پوشش داشت، ولی با پیشرفت علوم و تکنولوژی، کانون با قضایای نوظهوری روبه‌رو شد که افزودن رشته‌های جدیدی را ایجاب می‌نمود تا پاسخگوی نیاز جامعه متحول باشد. امروزه تعداد بی‌شماری از پرونده‌ها در محاکم قضایی کشور مطرح می‌شود که ناشی از اختلافات ملکی، مالی و حوادثی است که بسیاری از آنها با ارائه نظرهای فنی و کارشناسی قابل حل و فصل است؛ زیرا هر یک از طرفین دعوا خود را محق و ذی‌حق می‌داند و قاضی ناگزیر برای آنکه حقی از کسی تضییع نگردد و عدالت به نحو مطلوب اجرا شود، از کارشناسان مؤمن و بی‌طرف نظر مشورتی می‌گیرد. کارشناسان که در رشته‌های تخصصی خود علم و تجربه کافی دارند در کشف واقعیت محاکم را یاری می‌دهند و این امر به اجرای عدالت در جامعه و برقراری نظم و آرامش فردی و گروهی کمک می‌کند.

۲-۴. ماده ۱۸۷ قوه قضاییه

پیرو تصویب ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم توسعه در سال ۱۳۷۹ و به منظور اعمال حمایت‌های لازم حقوقی و تسهیل دستیابی مردم به خدمات قضایی و حفظ حقوق عامه، این اختیار به قوه قضاییه اعطا شد که نسبت به تأیید صلاحیت فارغ‌التحصیلان رشته حقوق برای صدور مجوز تأسیس مؤسسات مشاور حقوقی برای آنان و تأیید صلاحیت کارشناسان رسمی دادگستری اقدام نماید. همچنین مقرر شد که حضور مشاوران مذکور در محاکم دادگستری و ادارات و سازمان‌های دولتی و غیر دولتی برای انجام امور وکالت متقاضیان مجاز خواهد بود. به منظور اجرای تکالیف مندرج در این ماده، اوایل سال ۱۳۸۰ هیأتی اجرایی ذیل معاونت قضایی قوه قضاییه تشکیل شد و پیرو حکم مقرر در ماده مذکور، اولین آزمون وکالت در پاییز سال ۱۳۸۰ از سوی قوه قضاییه برگزار گردید.

حضرت آیت‌الله هاشمی شاهرودی - رئیس اسبق و فقید قوه قضاییه - نیز آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم توسعه را در تاریخ ۱۳/۶/۱۳۸۱ تصویب و ابلاغ نمودند. رئیس قوه قضاییه در ماده ۴ آیین‌نامه مذکور، به موجب اصل ۱۵۸ قانون اساسی در راستای ایجاد تشکیلات لازم برای اجرای وظایف مصرح در اصل ۱۵۶ قانون اساسی و به منظور احیای حقوق عامه و اجرای اصل ۳۵ قانون اساسی که از مصادیق حقوق عامه می‌باشد، موجبات تشکیل «مرکز امور مشاوران حقوقی، وکلا و کارشناسان قوه قضاییه» را فراهم ساخت و برگزاری آزمون وکالت و کارشناسی رسمی و صدور پروانه

برای متقاضیان واجد شرایط را از جمله وظایف آن مرکز تعریف کرد. از سوی دیگر طبق بند ۱۳ سیاست‌های کلی امنیت قضایی ابلاغی ۲۸ مهر ماه ۱۳۸۱، تعیین ضوابط اسلامی برای وکالت و کارشناسی رسمی از جمله اموری بود که قوه قضاییه نسبت به اجرای آن موظف شده بود. با توجه به اینکه مهم‌ترین ضوابط وکالت و کارشناسی رسمی ناظر به فرایند صدور پروانه فعالیت و همچنین سازوکارهای نظارتی است، نقش و جایگاه مرکز امور مشاوران حقوقی، وکلا و کارشناسان قوه قضاییه و تداوم فعالیت آن اهمیت ویژه‌ای پیدا کرد. مرکز ابتدا ذیل معاونت قضایی قوه قضاییه تشکیل شد. در سال ۱۳۸۵ مرکز به حوزه ریاست قوه قضاییه منتقل شد و ریاست هیأت اجرایی نیز بر عهده معاون اول قوه قضاییه نهاده شد. دادسرای انتظامی مرکز نیز به منظور تعقیب تخلفات انتظامی وکلا و کارشناسان رسمی عضو مرکز، در سال ۱۳۸۵ تشکیل شد. دفاتر استانی هیأت مدیره‌های وکلا و کارشناسان رسمی به تدریج از سال ۱۳۸۵ با اختیارات محدود تشکیل شدند و انجام برخی از امور اعضا را بر عهده داشتند.

آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم توسعه در ۱۳۹۷/۱۱/۲۷ مورد بازنگری قرار گرفت و به موجب آن، مرکز از نظر اداری، مالی و استخدامی به یک شخصیت حقوقی مستقل تبدیل شد و نام آن به «مرکز وکلا، کارشناسان رسمی و مشاوران خانواده» تغییر یافت. به موجب آیین‌نامه مذکور، هیأت نظارت به منظور سیاست‌گذاری، نظارت و تنظیم خط مشی تشکیل شد. مرکز وکلا، کارشناسان رسمی و مشاوران خانواده از یک سو نهادی با مأموریت‌های حاکمیتی محسوب می‌شود و علاوه بر متقاضیان خدمات حقوقی، نسبت به عموم مردم و ساختار حکمرانی کشور نیز دارای مسئولیت است و از سوی دیگر توسعه‌دهنده خدمات حقوقی، متولی نظام‌های کارشناسی، وکالت و مشاوران خانواده است و مأموریت‌های تخصصی و حرفه‌ای دارد. بنابراین، اهداف راهبردی مرکز در سه حوزه کلان «جامعه»، «حاکمیت» و «نظام خدمات حقوقی» قابل تعریف است. در راستای عمل به تکالیف قانونی و تحقق مأموریت‌های محوله و با توجه به سه حوزه کلان مزبور، اهداف راهبردی مرکز در حوزه کارشناسی که مبنای طراحی برنامه‌های عملیاتی مرکز در بازه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت است، عبارت است از استانداردسازی و ایجاد وحدت رویه در امور کارشناسی و ارتقای سطح عملکرد کارشناسان.

۳-۴. ماده ۲۷ نظام مهندسی

به موجب ماده ۲۷ قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان مصوب ۱۳۷۴/۱۲/۲۲

مجلس شورای اسلامی، با رعایت آیین‌نامه خاصی که با پیشنهاد مشترک وزارت راه و شهرسازی و وزارت دادگستری به تصویب هیأت وزیران می‌رسد وزارتخانه‌ها، مؤسسات دولتی، نهادها، نیروهای نظامی و انتظامی، شرکت‌های دولتی و شهرداری‌ها می‌توانند در ارجاع امور کارشناسی، به جای کارشناسان رسمی دادگستری، از خدمات کارشناسی مهندسان دارای پروانه اشتغال که به وسیله سازمان استان معرفی می‌شوند استفاده کنند. آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۷ قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان بر اساس پیشنهاد مشترک وزارتین مذکور در قانون به تصویب هیأت وزیران رسید و در تاریخ ۱۳۷۹/۳/۱۱ تحت شماره ۹۷۹۴/ت/۲۶۸۵ توسط معاون اول رئیس‌جمهور وقت ابلاغ شد.

بر اساس اختیاری که مطابق ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۷ به شورای مرکزی داده شده، دستورالعمل انتخاب و معرفی کارشناسان سازمان نظام مهندسی ساختمان توسط شورای مذکور تحت شماره ۱۳۵۴/ش.م و به تاریخ ۱۳۷۹/۳/۲۱ پیشنهاد شد که توسط وزیر مسکن و شهرسازی وقت (راه و شهرسازی) به تاریخ ۱۳۷۹/۱۱/۱۰ تصویب شد و نهایتاً تحت شماره ۶۲۳۳/۱۰۰/۲۰ مورخ ۱۳۷۹/۱۱/۱۱ ابلاغ گردید. مطابق ماده ۲ دستورالعمل مذکور، در هفت رشته مصرح در ماده ۶ قانون، پروانه کارشناسی اعطا می‌شود که ماده ۳ دستورالعمل آن را در دو سطح عمومی و تخصصی تقسیم کرده است. مطابق آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۷ قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان، مهندس واجد شرایط، مهندس دارای پروانه اشتغال به کار مهندسی معتبر که بر اساس آیین‌نامه اجرایی قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان مصوب ۱۳۷۵/۱۱/۱۷ هیأت وزیران و دستورالعمل مصوب وزارت مسکن و شهرسازی، در یک یا چند رشته تخصصی مهندسی صلاحیت ارائه خدمات مهندسی کارشناسی را دارا باشد و خدمات مهندسی کارشناسی شامل کلیه خدمات مهندسی از قبیل طراحی، محاسبه، نظارت، اجرا، بهره‌برداری، کنترل و بازرسی، آزمایش، متره و برآورد، ارزیابی و تقویم، تشخیص علل خرابی که در چارچوب معیارهای پذیرفته شده تخصصی قابل عرضه بوده و در زمره امور حرفه‌ای ناشی از پروانه اشتغال موضوع قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان یا عضویت در سازمان استان می‌باشد را دربر می‌گیرد. معرفی مهندس یا مهندسان واجد شرایط به مرجع درخواست‌کننده تنها توسط سازمان استان با رعایت ماده ۷۴ آیین‌نامه اجرایی قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان صورت می‌گیرد و مراجع درخواست‌کننده برای خدمات مهندسی کارشناسی، مجاز به مراجعه مستقیم به مهندسان دارای پروانه اشتغال به کار مهندسی موضوع این آیین‌نامه نیستند.

۵. تشریح روند ایجاد نهادهای موازی کارشناسی

کانون کارشناسان رسمی دادگستری به عنوان تنها نهاد تدوین ضوابط حرفه‌ای در امر کارشناسی، از سال ۱۳۱۷ تا ۱۳۷۹ منطبق بر چارچوب‌های قانونی موجود تا آن زمان کارش را انجام می‌داد. در آن سال با تصویب ماده ۱۸۷ قانون برنامه توسعه پنج‌ساله سوم و آیین‌نامه اجرایی ماده ۲۷ قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان، دو نهاد موازی با کانون کارشناسان رسمی دادگستری شکل گرفت.

ماده ۱۸۷ سنگ بنای مرکز مشاوران و ماده ۲۷ قانون نظام مهندسی، به دلیل وجود نارسایی‌هایی در عملکرد نهاد کارشناسی آن وقت، بدون بررسی دقیق علمی و به صورت ناگهانی مطرح و تصویب شدند و با برداشتی نادرست از آن، برای مجموعه کارشناسی کشور دو نهاد موازی تشکیل گردید. در آن زمان شاید به دلیل تعداد کم کارشناسان رسمی و برخی اشکالات در ارائه خدمت کانون کارشناسان رسمی دادگستری، دلایل ضعفی برای ضرورت وجود این دو نهاد جدید مطرح و از فواید تأسیسشان صحبت می‌شد، ولی بدون در نظر گرفتن تبعات وجود نهادهای موازی با وظایف یکسان و آثار مخرب آن در طی زمان، شاهد گسترش و بسط این دو نهاد قانونی در بدنه کارشناسی کشور بودیم.

از موضوع ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم توسعه، به هیچ وجه ایجاد سازمان مستقل و مستمر در قوه قضاییه برای صدور پروانه و تنظیم ضوابط صنفی و حرفه‌ای و نظارت بر شاغلان مزبور و نیز رسیدگی به تخلفات و شکایات از آنان و اعمال مجازات‌های انتظامی مستفاد نمی‌گردد، به خصوص با توجه به تبصره ماده ۲ اصلاحی قانون نظام صنفی مصوب ۱۳۹۲ که مقرر داشته است: «صنوفی که قانون خاص دارند از شمول این قانون مستثنی می‌باشند.»

تعریف کارشناس رسمی در سال ۱۳۷۹ روشن و مشخص بوده و در قانون کانون کارشناسان، روال قانونی تأیید کارشناسان رسمی دادگستری روشن و صریح بوده است و بر اساس ماده ۱۸۷، فقط تأیید رئیس قوه قضاییه به آنچه در آن زمان قانونی بوده، باید افزوده می‌شد.

متعاقب تصویب برنامه سوم توسعه در سال ۱۳۷۹، قانون کارشناسان رسمی دادگستری در سال ۱۳۸۱ به تصویب مجلس رسید و بدین ترتیب مقصود و هدف ماده ۱۸۷ مبنی بر تأیید کارشناسان رسمی دادگستری توسط رئیس قوه قضاییه در قالب ساختار تشکیلاتی منسجم، روشمند و جامع تأمین شد.

برداشت دیگری از ماده ۱۸۷ این است که مجوز ارائه خدمت به کارشناسان رسمی دادگستری را به صورت مؤسسه حقوقی می‌دهد منوط به تأیید رئیس قوه قضاییه. این مجوز امکان انجام امور کارشناسی در قالب شخصیت حقوقی و مؤسسه کارشناسی را تأمین کرده و به هیچ وجه محملی برای ایجاد نهاد جدید تدوین ضوابط کارشناسی یا جلب و جذب کارشناس به وسیله نهاد جدیدی را نمی‌دهد.

به رغم تأمین نظر قوه قضاییه در قانون کانون کارشناسان مصوب سال ۱۳۸۱ و با وجود اعلام رسمی و مکتوب رئیس وقت قوه قضاییه مبنی بر اینکه در صورت تصویب لایحه کانون کارشناسان، ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم نسخ می‌شود، نهادی جدید تحت عنوان مرکز مشاوره شکل گرفت. تأسیس نهاد مذکور برای تدوین ضوابط حرفه کارشناسی، با توجه به اینکه بر مبنای برداشت نادرست از قانون صورت پذیرفته، از همان ابتدا دارای ابهامات جدی و اشکالات حقوقی و قانونی بوده است.

۶. نقدی بر عملکرد نهادهای کارشناسی موجود

بررسی عملکرد چند دهه اخیر نهادهای مختلف در امر کارشناسی نقاط قوت و ضعفی را در هر کدام از این نهادها نشان می‌دهد. تجمیع نقاط قوت و کاهش نقاط ضعف در نهاد جدیدالتأسیس کارشناسی، کمک بسزایی در تحقق اهداف مدنظر دستگاه قضا خواهد داشت.

۶-۱. کانون کارشناسان رسمی دادگستری

۶-۱-۱. نقاط قوت

از نقاط قوت این نهاد قدیمی کارشناسی استقلال کامل کانون از دستگاه قضاست. انسجام، یکپارچگی، تجربه زیاد کارشناسان، آشنایی با قوانین مرتبط با موضوع کارشناسی، تعامل فعال با مسئولان قضایی در استان‌ها از دیگر نقاط قوت این نهاد با سابقه می‌باشد.

۶-۱-۲. نقاط ضعف

فرایند ورود متقاضی از زمان ثبت نام، برگزاری آزمون و تأیید صلاحیت اولیه برای شروع دوره کارآموزی بسیار طولانی است. علی‌رغم اینکه امکان ارتقای صلاحیت در رشته‌های دارای صلاحیت متعدد به صورت سالیانه تعریف شده، دشواری این مسیر قائم به شخص یا اشخاص بودن تأیید صلاحیت‌های متقاضیان و عدم وحدت رویه در

استان‌های مختلف عملاً افزایش صلاحیت را برای کارشناسان از ورود به جرگه کارشناسی سخت‌تر نموده است. اندک بودن کلاس‌های دانش‌افزایی فنی و تجربی و نبود وحدت رویه در برگزاری کلاس‌ها در استان‌های مختلف، نبود نظام ارجاع کار شفاف و منسجم در هر استان، نبود نظام ارزشیابی کارشناسان، نبود اتوماسیون اداری جهت ارجاع کار و دریافت گزارش‌های کارشناسی در اغلب کانون‌ها، از دیگر نقاط ضعف این نهاد است.

۶-۲. ماده ۱۸۷ قوه قضاییه

۶-۲-۱. نقاط قوت

با توجه به جوان بودن سن این نهاد کارشناسی و نیاز به افزایش تعداد اعضای خود، برگزاری آزمون‌های مداوم در سال‌های مختلف و امکان حضور کارشناسان جوان و پویا در این نهاد کارشناسی، از نقاط قوت این نهاد می‌باشد.

۶-۲-۲. نقاط ضعف

یکی از جدی‌ترین ضعف‌های این نهاد جدیدالتأسیس عدم استقلال کامل آن از قوه قضاییه در شئون مختلف می‌باشد. سهل‌گیری در مصاحبه ورودی‌های جدید به‌خصوص در سال‌های اولیه تأسیس مرکز، نبود وحدت رویه در ارتقای صلاحیت رشته‌ها، ضعف در شکل و انسجام بدنه کارشناسی مرکز و عدم انطباق صلاحیت‌های مرکز با کانون کارشناسان در برخی رشته‌های یکسان از دیگر نقاط ضعف این نهاد کارشناسی می‌باشد.

۶-۳. ماده ۲۷ نظام مهندسی

۶-۳-۱. نقاط قوت

این نهاد کارشناسی به دلیل اینکه از قوانین و ضوابط نظام مهندسی تبعیت می‌کند، در برگزاری کلاس‌های توجیهی منسجم و با سرفصل‌های مشخص برگزار می‌گردد. همچنین در طول سال به منظور حفظ پویایی کارشناسان خود، جلسات هم‌افزایی و تبادل نظر برگزار می‌نماید.

۶-۳-۲. نقاط ضعف

یکی از جدی‌ترین ضعف‌های این نهاد کارشناسی عدم ارجاع کار به کارشناسان این نهاد و مشخص نبودن جایگاه قانونی این نهاد در بدنه کارشناسی کشور می‌باشد. عدم

دستیابی به اهداف تعریف شده برای این نهاد و انحصاری شدن معدود کارهای ارجاعی به کارشناسان این نهاد از دیگر ضعف‌های آن است. به نظر می‌رسد با تجمیع نهادهای کارشناسی فوق و بهره‌گیری از نقاط قوت هر کدام و پرهیز از نقاط ضعف موجود و به‌کارگیری تجربه این چند دهه فعالیت در عرصه کارشناسی، می‌توان نهادی پویا، قوی و منسجم با کمترین ضعف و انحراف از اهداف تعریف شده و قابل اتکا برای دستگاه قضا تشکیل داد.

۷. آسیب‌های نهادهای موازی کارشناسی

بدیهی است نهاد تدوین ضوابط حرفه‌ای باید نسبت به تهیه و تنظیم اصول و مبانی و استانداردهای کیفی و اعمال نظارت بر عملکرد صاحبان حرفه تأکید کند و رشد و شکوفایی آن حرفه را هدف قرار دهد و فضای رقابت میان صاحبان حرفه را توسعه دهد تا در سایه رقابت میان صاحبان حرفه، شایسته‌ها رشد کنند. اما در فضای موازی‌کاری، به جای رقابت میان کارشناسان، رقابت میان نهادهای تدوین ضوابط حرفه‌ای بروز می‌کند و کارشناسان هر نهاد به جای تمرکز بر کارشان و ایجاد نشاط و پویایی لازم، درگیر حواشی مخرب می‌شوند و با از دست دادن انگیزه و توان خود، نگران جایگاه فنی و حرفه‌ای خود می‌باشند.

نهادهای موازی برای توسعه کمی و گسترش حیطه نفوذ و تعداد صاحبان حرفه تحت پوشش خود با یکدیگر به رقابت می‌افتند. ضوابط و مقررات - مهم‌تر از همه ضوابط - ورودی‌های جدید را به صورت غیر متعارف تسهیل می‌کنند و صلاحیت ورود به حرفه را با تمسک به دلایل مختلف کاهش می‌دهند و عملاً هر شخص با توان اندک هم امکان ورود به این جایگاه خطیر را پیدا خواهد کرد و امکان رشد و شناسایی نخبه‌ها به حداقل ممکن می‌رسد.

نهادهای موازی آزمون‌ها را تا حد ممکن کم‌رنگ و کم‌رنگ می‌کنند و در مواردی که جرأت کنند برخی افراد را از شمول آزمون مستثنی می‌کنند، افرادی که دارای پست و مقام هستند به نهاد دعوت می‌شوند و با عضویت در نهاد مربوطه، آنها را تقویت کنند. در واقع برای افراد بانفوذ و افراد مسئول یا افراد دارای درجه دکتری آزمون ورودی مستثنی می‌شود، زمان و کیفیت دوره کارآموزی تغییر می‌کند و حتی شرط مدرک تحصیلی مرتبط با رشته کارشناسی حذف می‌شود.

نهادهای موازی برای جذب کار بیشتر و توسعه حضور خود در عرصه کارشناسی و

جلب رضایت بیشتر اعضای خود مبادرت به رایزنی‌های ناصوابی با دستگاه‌های دولتی و غیر دولتی نیازمند به کارشناسی می‌کنند و برای کسب رضایت آن دستگاه، به واسطه دادن امتیازات خاص، سبب تزییع حقوق اعضای خود می‌شوند و مسبب بروز رقابت‌های ناسالم در ارجاع کارهای کارشناسی می‌شوند که این موضوع، هم فسادزاست و هم از عدالت به دور است.

جا افتادن موازی‌کاری نهاد تدوین ضوابط حرفه‌ای در ذهن مردم و مسئولان سبب می‌شود تعداد نهادها از دوگانگی به چندگانگی منجر شود. افراد بانفوذ با تمسک به ارتباط با یک سازمان یا تشکیلات اداری و اجرایی و با تمسک به دستاویزهای مختلف مبادرت به راه‌اندازی یک نهاد تدوین ضوابط حرفه‌ای زیر نظر خود می‌کنند؛ عده‌ای را دعوت به عضویت در تشکیلات خود می‌کنند و تحت عناوین مختلف، به آنان کارت یا پروانه کارشناسی می‌دهند و متناسب با ارتباطات و مسئولیت‌های خود، کارهای کارشناسی بیشتری را به آنان ارجاع می‌دهند و از مراجعی که به آنان دسترسی دارند مجوزهایی می‌گیرند.

بدیهی است عدم یکپارچه‌سازی نهادهای متولی امر کارشناسی سبب تداوم آسیب‌های موجود و تشدید آن خواهد شد. تسریع در تعیین تکلیف وضعیت این سه نهاد قانونی به جلوگیری از تعارض منافع ناشی از این موازی‌کاری کمک بسزایی می‌کند و امکان بروز فساد، رانت و بی‌عدالتی را کاهش می‌دهد و پویایی، نشاط و انگیزه را به بدنه کارشناسی تزریق خواهد کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه

با عنایت به مطالب گفته شده، راهکارهای اصلاح نهاد کارشناسی بدین صورت پیشنهاد می‌گردد: با توجه به اینکه ماده ۱۸۷ قانون برنامه سوم توسعه صرفاً به تأیید کارشناسان رسمی دادگستری توسط رئیس قوه قضاییه اشاره کرده است، بنابراین کارشناسانی که به استناد این ماده انتخاب شده‌اند کارشناس رسمی تلقی می‌شوند و قانون حاکم بر آنها قانون کارشناسان رسمی دادگستری سال ۱۳۸۱ است. با توجه به اینکه رئیس قوه قضاییه اختیار تصمیم‌گیری درباره کارشناسان رسمی دادگستری در مرکز مشاوران را دارد و بر مبنای آن اختیار، آیین‌نامه اصلاحی مرکز مشاوران را در اواخر سال ۱۳۷۹ تصویب و ابلاغ نموده است، اکنون نیز با تشخیص ضرورت جلوگیری از ادامه موازی‌کاری و با تأیید اینکه کارشناسان رسمی دادگستری تابع قانون مصوب مجلس شورای اسلامی هستند، مقام محترم ریاست قوه قضاییه به صورت قانونی فرایند ادغام این چند نهاد داعیه‌دار کارشناسی در کشور را در قالب یک نهاد، دستور ادغام آنها را صادر و پیگیری نمایند.

دستورالعمل لازم جهت ادغام نهادهای مذکور با هم‌فکری متولیان کارشناسی کشور و با نظارت مسئولان قوه تهیه شود و در یک برنامه زمان‌بندی مشخص و کوتاه، توسط بالاترین مرجع تصمیم‌گیری هر نهاد، مراحل ادغام عملیاتی گردد. بدیهی است کارشناسان در همان رشته‌ای که فعالیت می‌کردند امکان فعالیت خواهند داشت، ولی صلاحیت‌های متفاوت در یک رشته خاص باید به صلاحیتی واحد و منسجم با روال مشخص برای ارتقا به صلاحیت‌های بالاتر مطابق ضابطه‌ای معلوم و قابل اجرا با حداقل اعمال نظرات شخصی مدنظر قرار گیرد و برای افرادی که به هر دلیل نیاز به بازآموزی موارد فنی دارند، کلاس‌های دانش‌افزایی برگزار گردد. بدیهی است ایجاد یک یا چند رشته کارشناسی جدید برای کمک به دستگاه قضا در امور نیازمند به بحث کارشناسی، امری ممکن خواهد بود. با وجود حضور نزدیک به ۱۹۰۰ نفر کارشناس ماده ۲۷ در کل کشور و دارا بودن پروانه کارشناسی و در اختیار داشتن حجم اندکی از فعالیت‌های کارشناسی در سطح کشور توسط این افراد در رشته‌های هفت‌گانه، به نظر می‌رسد این افراد نیز در همان رشته‌های پذیرفته شده و با گذراندن دوره‌های دانش‌افزایی فنی و تجربی می‌توانند در بدنه کارشناسی جدید و یکپارچه به فعالیت بپردازند. بدیهی است با تشکیل نهاد جدید، باید ماده ۲۷ نظام مهندسی و ماده ۱۸۷ قوه قضاییه، در قوانین

بالادستی مربوطه حذف یا اصلاح گردند.

نتیجه اینکه یکپارچگی حاصل شده در نهاد تدوین مقررات کارشناسی سبب شکل‌گیری وحدت رویه جامع از سوی کارشناسان و ارجاع کار شفاف و عادلانه از سوی محاکم و قضات محترم در سراسر کشور می‌شود. تمامی اشخاص، سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی و غیردولتی نیازمند به کارشناسی با یک نهاد منسجم و قوی، یک روش پویا و حرفه‌ای و تعرفه‌ای واحد و عادلانه مواجه خواهند بود و این موضوع به جایگاه کارشناسی در جامعه از نظر اهمیت و هویت کمک بسزایی می‌نماید. همچنین با ایجاد نهادی واحد در امر کارشناسی، تحقق اهداف سند تحول قضایی در حیطه کارشناسی و کمک به دستیابی پیامد نهایی تحول در قوه قضاییه که اجرای «عدالت» و «رضایت‌مندی مردم» است، قابل احصا می‌باشد.

فهرست منابع

الف) کتاب

۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر؛ ترمینولوژی حقوق، تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۶۳.
۲. سیاح، احمد؛ فرهنگ جامع نوین، تهران، انتشارات دراک، ۱۳۸۰.
۳. سید رضی؛ نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، چاپ نهم، قم: چاپخانه الهادی، ۱۳۷۹.
۴. صدرزاده افشار، سید محسن؛ *ادله اثبات دعوا در حقوق ایران*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۵.
۵. علی‌آبادی، عبدالحسین؛ *حقوق جنایی*، تهران: انتشارات رودکی، ۱۳۶۱.
۶. کاتوزیان، ناصر؛ *اثبات و دلیل اثبات*، ج ۲، تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸.
۷. معین، محمد؛ *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۶.

ب) مقاله

۸. بهرامی، زهره و علی عارفی؛ «جایگاه کارشناسی در ادله اثبات دعوا»، فصلنامه تحقیقات حقوقی معاهده، شماره ۱، سال دوم، ۱۳۹۶، صص ۱۸۲-۱۵۹.
۹. حسینی‌خواه، نورالله و غلامعلی اورنگیان؛ «ارزیابی اعتبار نظریه کارشناس در محاکم کیفری»، مجله کارآگاه، دوره دوم، سال ششم، شماره ۲۴، پاییز ۱۳۹۲، صص ۲۰۳-۱۷۸.
۱۰. صمدی، سید رسول؛ «بررسی حقوق کارشناسان رسمی دادگستری در حقوق ایران»، دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق خصوصی عدالت، شماره ۸، فصل پاییز و زمستان، ۱۳۹۶، صص ۱۰۴-۸۳.

پ) پایان‌نامه

۱۱. دوستدار، محمدرضا؛ *مسئولیت مدنی کارشناسان رسمی دادگستری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق، ۱۳۹۰.

ت) سایر منابع

۱۲. قانون نظام مهندسی ساختمان.
۱۳. قانون کارشناسان رسمی دادگستری.

۱۴. www.kkrddh.ir
۱۵. www.hcioe.org
۱۶. www.۲۳۰۵۵.ir